

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLMOUCI
KATEDRA SLAVISTIKY

REFLEXE ŽIDOVSTVÍ V DÍLE F. M. DOSTOJEVSKÉHO
REFLECTION OF JEWISHNESS IN F. M. DOSTOEVSKY'S WORK

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

VYPRACOVALA: Kristýna Zapletalová

VEDOUCÍ: doc. Mgr. Jitka Komendová, Ph.D.

2023

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny.

V Přerově, dne 30. 4. 2023

podpis

Děkuji vedoucí práce doc. Mgr. Jitce Komendové, Ph.D. za poskytnutí podnětných připomínek a za čas, který mi na konzultacích věnovala. Dále děkuji své rodině za veškerou podporu, které se mi dostávalo v průběhu celého studia. Moc si toho vážím.

OBSAH

ÚVOD	5
1. POSTAVENÍ ŽIDŮ V CARSKÉM RUSKU	6
2. DENÍK SPISOVATELE	9
2.1. DENÍK SPISOVATELE ZA ROK 1877.....	11
2.1.1. RUSKÉ TERMÍNY «ЖИД» A «ЕВРЕЙ».....	12
2.1.2. NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA.....	14
2.1.3. EKONOMICKÁ SITUACE A PŘÍCHOD KAPITALISMU	16
2.1.4. ROLNICTVO A NEVOLNICTVÍ.....	17
2.1.5. OBRAZ „SPRÁVNÉHO“ ŽIDA	18
3. ŽIDOVSKÉ POSTAVY VE VYBRANÝCH DÍLECH	20
3.1. <i>ZÁPISKY Z MRTVÉHO DOMU</i>	20
3.2. <i>BRATŘI KARAMAZOVI</i>	22
3.3. <i>BĚSI</i>	24
4. ZÁVĚR	26
5. РЕЗЮМЕ	29
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	32

ÚVOD

Tato bakalářská práce si klade za cíl prozkoumat způsob zobrazení židovství v díle ruského spisovatele Fjodora Michajloviče Dostojevského.

Práce se skládá ze tří částí – první část nastiňuje historický rámec, v němž se formoval Dostojevského pohled na Židy. Druhá část představuje Dostojevského publicistiku, konkrétně jeho *Deník spisovatele*, který čtenáři přibližuje autorovo pojetí světa. Tato část je velmi podstatná, neboť poskytuje autentické vyjádření spisovatele na danou problematiku. V umělecké literatuře totiž nelze přímočaře vyvozovat autorovy postoje z názorů postav. V *Deníku spisovatele* za rok 1877 je podrobně analyzována kapitola věnující se židovské otázce, ze které jsou vybrána ústřední témata Dostojevského „židovského problému“. Ve třetí části jsou zkoumány jednotlivé židovské postavy ve vybraných dílech F. M. Dostojevského. Mezi romány, ve kterých lze najít židovskou tematiku, patří *Zápisky z Mrtvého domu* («Записки из Мертвого дома»), *Bratři Karamazovi* («Братья Карамазовы») a *Běsi* («Бесы»).

Na základě analýzy těchto textů bude možné odpovědět na otázku, zda obraz židovství v Dostojevského publicistice koresponduje s reflexí této problematiky v jeho uměleckých dílech.

1. POSTAVENÍ ŽIDŮ V CARSKÉM RUSKU

Postavení židovských obyvatel v Rusku, stejně jako v jiných zemích, záleželo na politice panovníka a aktuální situaci a náladách ve společnosti. Životní podmínky Židů závisely na vládních a carských nařízeních. Zároveň docházelo ke střídavému uvolňování nebo naopak zpřísnování restrikcí. Židé tak v Ruském impériu neměli téměř žádná práva po několik staletí.

Dělení Polska (1772–1795) znamenalo pro Ruské impérium zisk rozlehlého území, kde žilo početné židovské obyvatelstvo, a tím také přineslo nový problém pro ruskou vládu.¹ Neúplná asimilace obyvatel z nově připojených oblastí s místními obyvateli se stala důvodem k silícímu ruskému nacionalismu a antisemitismu, který do té doby v Rusku neměl tak silné tendence², i když se vztah k Židům začal zhoršovat už za cara Ivana IV.³ V době panování Kateřiny II. bylo zřízeno „pásmo osídlení“ (někdy také označováno jako zóna osídlení, v ruském jazyce «черта оседлости»), kde Židé museli setrvávat až do revoluce roku 1917. Toto pásmo získalo svou konečnou podobu v roce 1812 a skládalo se z dvaceti pěti západních provincií, které se táhly od Baltského k Černému moři. Kromě toho, že jej Židé nesměli opustit bez povolení, pro pásmo platila zvláštní ustanovení.⁴

Car Alexandr I. se svou osvícensko-absolutistickou politikou opět navázal na myšlenku Kateřiny II., že Židé nesmí žít ve vesnicích, které také obývali křesťanští rolníci. Důvodem pro toto rozhodnutí Alexandra I. měla být ochrana rolníků před židovským „vykořisťováním“. Přesídlení Židů z vesnic se ale neuskutečnilo. Do Ruska se z Polska se začalo šířit velké množství stereotypů o Židech a s nimi spojená negativní kliše, která je vyobrazovala jako chamtivé a podvodné krčmáře. Židovské náboženství bylo považováno za nebezpečné a na Židy bylo pohlíženo jako na zaostalé.⁵ Avšak pro církve byli židovští obchodníci a bankéři velkou výhodou, jelikož zastávali pozice (například půjčování peněz na úroky), které byly křesťanům zakázány.⁶ Docházelo ke střídavému zákazu provozovat obchody s lihovinami, které byly pro mnoho Židů živobytím. Dalšími problémy, v nichž ruská vláda viděla židovské

¹ JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Vydání druhé. Voznice: Leda, 2007, s. 344.

² HLOUŠKOVÁ, Kateřina. Rusko v 18. století. In: VYDRA, Zbyněk et al. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, 2017, s. 163.

³ КАЛИК, Юдит. Еврейское присутствие в России XVI–XVIII вв. In: БАРТАЛ, Израэль. *История еврейского народа в России. От древности до раннего Нового времени*. Том 1. Иерусалим: Гешарим, 2010, s. 322.

⁴ JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*, s. 344.

⁵ HAUMANN, Heiko. *Dějiny východních Židů*. Olomouc: Votobia, 1997, s. 79–80.

⁶ SPIEGEL, Paul. *Kdo jsou Židé?*. Brno: Barrister & Principal, 2007, s. 209.

vykořisťování, byly prodej na dluh a lichva, které Židům přinášely zisky a chudí nevolníci se tak údajně kvůli častému zadlužování dostávali do tíživější životní situace. Nejen za panování Alexandra I., ale i po mnoho dalších let Židé neměli vztah k práci v zemědělství, což se ruská vláda pomocí nařízení snažila změnit.⁷ Vláda pevné ruky spolu s liberalistickými tendencemi vytvořily pro Židy velmi nestálé postavení. Nejhorší období pro židovské obyvatelstvo přišlo před smrtí cara Alexandra I. a pokračovalo s usednutím despotického Mikuláše I. na trůn.

Vláda Mikuláše I. byla mimořádně přísná a Židé postupně ztráceli další práva. Jelikož Mikuláš I. spatřoval v židovském náboženství nebezpečí vůči křesťanství, byla zavedena vojenská povinnost pro židovské chlapce zámkou pro křest nově příchozích. Tímto způsobem měli být nově pokřtění blíže k pravoslavné víře.⁸ Také byli transportováni daleko od jejich rodných měst, aby se vzdálili od židovského vlivu.⁹ Kromě potlačení židovského vzdělání a cenzury židovských náboženských textů bylo zakázáno Židům nosit jejich tradiční oděv. Za jedno století se tak objevilo nepřiměřeně velké množství zákonů diskriminujících židovské obyvatelstvo. Některé z nich se ani nestačily uplatnit a většina z nich se dala obejít úplatky, což vedlo k nastoupení dalšího ruského problému, čímž byla korupce carské byrokracie, která se stala pevnou součástí státu a byla jednou z příčin jeho morálního úpadku.¹⁰

Car Alexandr II. zvolil spíše mírnější postoj a poskytl Židům více práv, které měly směřovat k postupné emancipaci židovských obyvatel. „Emancipační proces doprovázela antisemitská reakce, stejně jako v jiných evropských zemích. Protižidovské předsudky zatím vyrůstaly z tradice křesťanského antijudaismu, proto se také v Rusku dlouho drželo označení judeofobie. Tradiční obvinění, především nařčení z rituálních zločinů, byla importována z Polska a postupně během 19. století zapustila v Rusku kořeny.“¹¹ Alexandrovy reformy byly pro Židy velkou šancí pro zlepšení životní situace.¹² Nejen pro Židy byl významný krok zrušení nevolnictví v roce 1861, jelikož 60. léta jsou považována za zrod židovské otázky,

⁷ SACHAR, Abram Leon. *A history of the Jews*. New York: Alfred A. Knopf, 1967, s. 312–313.

⁸ VYDRA, Zbyněk. Na stráži Evropy. In: VYDRA, Zbyněk et al. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, 2017, s. 188.

⁹ SACHAR, Abram Leon. *A history of the Jews*, s. 314.

¹⁰ JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*, s. 345.

¹¹ VYDRA, Zbyněk. *Židovská otázka v carském Rusku 1881–1906: vláda, Židé a antisemitismus*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 28.

¹² HAUMANN, Heiko. *Dějiny východních Židů*, s. 82.

kdy i po zrušení nevolnictví Židé měli stále oproti ostatním obyvatelům neplnoprávné postavení.¹³

Židé začali být vlivným ekonomickým hybatelem. Díky kapitálu a poptávce velkostatkářů se Židé uplatňovali v rolích peněžníků a dochází k zakládání hypotečních bank.¹⁴ Využili příležitosti, začali studovat a věnovat se profesím, které mohla doposud vykonávat jen menšina, investovali peníze do ruských podniků a budování železnic. Dokonce začala být publikována židovská periodika v ruštině.¹⁵ „S příchodem ekonomického liberalismu a dalších sekundárních ideologií ze Západu ale sílily sociálně-ekonomické prvky antisemitismu“.¹⁶ Toto období netrvalo moc dlouho, jelikož s sebou přineslo i myšlenky revoluce. Poměrně liberální časy skončily v roce 1881 atentátem na cara Alexandra II. a jeho následnou smrtí. Mnozí ruští rolníci na vesnicích a obyvatelé měst věřili obviněním, že teroristický útok uskutečnili Židé, a proto v zemi začaly propuknout pogromy. Tyto pogromy byly poté při vyšetřování vysvětlovány tím, že je to pouhá reakce na lichvářské vykořisťování nežidovského obyvatelstva a na židovský „náboženský fanatismus“.¹⁷

Po smrti svého otce na trůn usedl Alexandr III., a tím opět začalo omezování práv a utlačování židovských skupin obyvatel. Největším počinem bylo zavedení Májových zákonů («Временные правила»), které byly přijaty v květnu v roce 1882. Tyto zákony Židům zakazovaly stěhování na venkov, pronájem půdy a koupi nemovitostí mimo město. Dozorem nad dodržováním těchto „pravidel“ se stala policie. I když v ruském jazyce byly Májové zákony označeny jako «временные», tedy dočasné, k jejich zrušení došlo až v roce 1917.¹⁸ Ve vládnoucích kruzích, nejčastěji ministři financí, si byli vědomi důležitého faktoru Židů v ekonomické sféře, proto se snažili o zrušení některých zákonů.¹⁹ Narůstající protižidovské nálady a pogromy donutily mnoho Židů k útěku na Západ, většina z nich zamířila do USA.²⁰

Po revoluci v roce 1905 za panování cara Mikuláše II. byly restriktce uvolněny pouze minimálně. „Na druhé straně však sílil antisemitismus v konzervativních kruzích, které tak reagovaly na kapitalismus a na reformní snahy ve společnosti, které vnímaly

¹³ VYDRA, Zbyněk. *Židovská otázka v carském Rusku 1881–1906: vláda, Židé a antisemitismus*, s. 28.

¹⁴ SOLŽENICYN, Aleksandr Isajevič. *Dvě stě let pospolu*. Praha: Academia, 2004, s. 128.

¹⁵ SACHAR, Abram Leon. *A history of the Jews*, s. 317.

¹⁶ VYDRA, Zbyněk. *Židovská otázka v carském Rusku 1881–1906: vláda, Židé a antisemitismus*, s. 28.

¹⁷ HAUMANN, Heiko. *Dějiny východních Židů*, s. 82.

¹⁸ Электронная еврейская энциклопедия [online]. Иерусалим: ORT. ©2022 [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: <https://eleven.co.il/jews-of-russia/history-status-1772-1917/10979/>

¹⁹ HAUMANN, Heiko. *Dějiny východních Židů*, s. 83.

²⁰ JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*, s. 351.

jako ohrožení. Šlo to tak daleko, že jejich radikální stoupenčí, kteří byli zastoupeni rovněž ve státních úřadech, podněcovaly pogromy na Židy anebo je dokonce sami organizovali“.²¹ Ruské impérium začaly ohrožovat aktivity revolucionářů a Židé se stali součástí narativů o židovském spiknutí. Začátek 20. století se tak nese v duchu pogromů.

V návaznosti na minulá období i tyto události ovlivnily myšlení společnosti po celé 19. století až do současnosti. Téma postoje k Židům a jejich postupné emancipace nezůstalo jen v politické a sociální oblasti, ale dostalo se i do literatury. Řada ruských spisovatelů, jako byli například Vladimir Korolenko nebo Gleb Uspenskij, se problematice židovství věnovali v konkrétních dílech. Jedním z autorů, který ve své tvorbě zasazoval Židy do vedlejších postav, byl Fjodor Michajlovič Dostojevskij, u něhož se objevují ve většině románech. O „židovské otázce“ Dostojevskij uvažuje v Deníku spisovatele, který je významným dokladem jeho publicistické činnosti.

2. DENÍK SPISOVATELE

Reformy cara Alexandra II. se mimo jiné dotkly také tisku, kde byla zrušena předběžná cenzura časopisů, novin a knih, které měly více než 160 stran. Akademické publikace mohly být vydávány bez omezení. K úplnému zrušení cenzury nedošlo a tisk byl nadále v menší míře kontrolován, ale tento krok přispěl ke vzniku mnoha dalších časopisů a novin. Dokonalejší tiskařské technologie zvyšovaly kvalitu tiskovin a velkou zásluhu na jejich šíření měl telegraf a železnice, díky nimž se mohly informace šířit rychleji. Noviny začaly vycházet i v jednotlivých guberniích a ve velkých městech, jako Moskva a Petrohrad, mohly mít vliv na smýšlení lidí žijících v provinciích. Denní tisk tak hrál nepostradatelnou roli ve veřejných diskuzích o důležitých tématech.²²

Deník spisovatele nebyl první novinářským počinem Dostojevského. Již dříve vydával časopisy *Čas* («Час») a *Epocha* («Эпоха») společně se svým bratrem Michaiilem Dostojevským.²³ Na konci roku 1872 se Dostojevskij stal redaktorem časopisu *Občan* («Гражданин») a začal přemýšlet o nové formě komunikace se čtenářem, o živé a přímé formě filozofické a literární publicistiky. Díky této myšlence vznikla v *Občanovi* v roce 1873 nová

²¹ HAUMANN, Heiko. *Dějiny východních Židů*, s. 83.

²² VYDRA, Zbyněk. Reformy, nebo samoděržaví?. In: VYDRA, Zbyněk et al. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, 2017, s. 243–244.

²³ ODEHNALÍKOVÁ, Lenka. *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích. Žánry – témata – motivy – recepce* [online]. Brno, 2021, s. 38 [cit. 2023-04-08]. Disertační práce. Masarykova univerzita v Brně. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/tibz6/Odehnalova_Disertace_finalni_verze_nrdgf.pdf

rubrika pod názvem *Deník spisovatele*, kde Dostojevskij psal o nejrůznějších společenských, náboženských, politických a ekonomických otázkách té doby. V roce 1876 byl *Deník spisovatele* vydáván samostatně jako měsíční periodikum. Dostojevskij se v *Deníku* dotýkal problémů vlivu prostředí, morální odpovědnosti, národního charakteru, socialismu a křesťanství, národu a inteligence a významu umění. V rámci politických myšlenek se později zaměřil i na zahraniční politiku, především na Evropu.²⁴

Jednou z pohnutek vzniku *Deníku spisovatele* byly Dostojevského úvahy o současném Rusku v době psaní románu *Běsi* v roce 1871. Nezveřejněný doslov tohoto románu, v němž Dostojevskij píše o morálce poreformní společnosti, se stal přechodným bodem pro jeho pozdější publicistiku.²⁵ Lednové a zároveň poslední vydání *Deníku spisovatele* za rok 1881 bylo publikováno již po smrti F. M. Dostojevského.²⁶

Deník nemá pevnou strukturu s předem promyšlenou a určenou kompozicí a jeho obsah tvoří témata, která reflektují bezprostřední realitu ruského člověka 19. století. *Deník* lze považovat za žánrově velmi rozmanitý, neboť se skládá z povídek, esejí, úvah, fejetonů, vzpomínek, nekrologů, polemiky, poznámek, dopisů odběratelům, přednášek, recenzí a komentářů k soudním procesům. Ve všech textech převládá uvažování o Rusku a významu ruského člověka nebo jen obecně o světě. „Vzhledem k tomu, že se tyto různorodé útvary formují v slovesný celek, i když jeho ukončení není dáno apriorním schématem, vytvářejí tím svébytnou estetickou entitu, do níž přirozeně patří i vzájemné vztahy jednotlivých autonomních součástí“.²⁷

Navzdory skeptickým reakcím okolí se *Deník spisovatele* těšil velkého zájmu ze strany veřejnosti. Čtenáře překvapil tím, že to není pouhá kronika událostí, ale hluboké myšlenky významné kulturní osobnosti o aktuálním dění a jeho významu, který mohou pochopit pouze lidé „vyššího rozumu“.²⁸ Dostojevskij v době psaní čísel *Deníku spisovatele* byl

²⁴ БЕЛОВ, Сергей Владимирович. *Ф. М. Достоевский. Энциклопедия*. Москва: Просвещение, 2010, s. 203.

²⁵ ВИКТОРОВИЧ, Владимир Александрович. Дневник писателя за 1873 г. In: ЩЕННИКОВ, Гурий Константинович. ТИХОМИРОВ, Борис Николаевич. *Достоевский: Сочинения, письма, документы: Словарь-справочник*. Санкт-Петербург: Пушкинский дом, 2008, s. 262.

²⁶ БОРИСОВА, Валентина Васильевна. Дневник писателя за 1881 г. In: ЩЕННИКОВ, Гурий Константинович. ТИХОМИРОВ, Борис Николаевич. *Достоевский: Сочинения, письма, документы: Словарь-справочник*. Санкт-Петербург: Пушкинский дом, 2008, s. 276.

²⁷ POSPÍŠIL, Ivo. *Genologie a proměny literatury*. Vno: Masarykova univerzita, 1998, s. 108.

²⁸ АЛЕКСАНДРОВ, Михаил Александрович. Федор Михайлович Достоевский в воспоминаниях типографского наборщика. Русская старина. [online]. 1892, № 4, 177–207 [cit. 2023-04-08]. Dostupné z: https://fedordostoevsky.ru/pdf/alexandrov_1892.pdf

již slavjanofilem a mystikem, odpůrce revoluce a věřil ve všelidské poslání ruského národa. Nebyla mu sympatická společnost Západu, především nenašel pochopení pro ateismus a touhu po penězích. Naopak v Rusku neviděl místo pro moderní západoevropské myšlení a byl příznivcem carského režimu. Dokázal ocenit lásku k životu i lidem, ale život pro něj představoval jen muka a utrpení.²⁹

2.1. DENÍK SPISOVATELE ZA ROK 1877

Deník spisovatele se svou atraktivitou probíraných témat a filozoficko-kritickým myšlením F. M. Dostojevského dostal do povědomí mnoha kritiků a lidí z nejrůznějších sociálních kruhů. Obsah *Deníku spisovatele* za rok 1877 ovlivnila hlavně rusko-turecká válka (1877–1878), Dostojevskij se tak věnuje úvahám o dobytí Konstantinopole (Cařihradu), o Turcích a tzv. Východní otázce. Dále je jeho pozornost upřena, stejně jako v předchozích a následujících Denících, na Evropu a její postoj k Rusku. Celou jednu kapitolu věnoval osobnosti Někrasova, s nímž měl velmi komplikovaný vztah, a který v prosinci téhož roku zemřel.

V březnovém vydání *Deníku spisovatele* za rok 1877 Dostojevskij napsal kontroverzní pasáž, která se skládá ze 4 kapitol – «Еврейский вопрос», «Pro и contra», «Status in statu. Сорок веков бытия», «Но да здравствует братство!». Dostojevskij reaguje na dopisy židovských čtenářů, v nichž je obviněn z nenávisti k Židům. Články jsou koncipovány jako odpověď a zároveň snaha o vyvrácení dle Dostojevského nepravdivého nařčení. Dále usiluje o vysvětlení jeho postoje k židovskému obyvatelstvu, v němž si často odporuje a opírá se o již zažitá stereotypy o Židech.

Dostojevského publicistika má značné ambice prozrazovat spisovatelovy názory a způsoby přemýšlení nad okolními problémy. Čtenář se tak může spoléhat na to, že jsou mu předkládána mínění, kterým F. M. Dostojevskij opravdu věří, což je u hrdinů v umělecké literatuře značně diskutabilní.

V následujících podkapitolách budou uvedeny klíčové problémy, které lze najít v analyzovaných textech o židovské otázce a stojí na nich velká část Dostojevského argumentace. Nejdříve budou vysvětleny rozdíly mezi označením «жид» a «еврей» a jejich dobová interpretace. Poté bude následovat Dostojevského vnímání národnostní otázky spojené s ruským mesianismem, souvislost kapitalismu s židovskými aktivitami a pohled

²⁹ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, 2010, s. 279.

spisovatele na židovské „vykořisťování“ ruských nevolníků. Poslední podkapitola se bude věnovat otázce, zda pro Dostojevského existoval obraz ideálního Žida.

2.1.1. RUSKÉ TERMÍNY «ЖИД» A «ЕВРЕЙ»

Jedním z posuzovaných problémů je Dostojevského lexika, která se vztahuje k lidem židovského původu nebo vyznání. Bezprostředně v úvodu prvního článku «Еврейский вопрос» Dostojevskij vznáší otázku spojenou s používáním pojmenování «жид» namísto «еврей».

V českém jazyce slovo Žid označuje etnikum, tedy příslušníka židovského národa. Naopak pojem žid se používá pro vyznavače judaismu. Významy se do velké míry překrývají, protože židovské náboženství bylo původně náboženstvím národním a bylo jedním z určujících rysů příslušnosti k židovskému národu.³⁰ V ruské terminologii je tato problematika mnohem komplikovanější. «Уж не потому ли обвиняют меня в «ненависти», что я называю иногда еврея «жидом»?»³¹ – v originálním ruském vydání se vyskytují pojmy «еврей» a «жид», které sice historicky označují jak příslušníka etnického původu, tak i náboženské víry, ale liší se právě konotací. Z etymologického hlediska mají obě slova původ v hebrejštině a označují židovský národ. Pojmenování «жид» pochází od hebrejského slova „Jehudi“, které vychází ze jména Jehuda, jednoho ze synů praotce Jáкова a pojmenování «еврей», tedy z hebrejského „Ivri“ se pojí s patriarchou Abrahámem a jeho potomky.³²

Slovo «жид» existovalo již ve staroruštině a mělo neutrální charakter. V případě slov «жидь, жидовинь, жидинь» nebyla až do 18. století používána v pejorativním smyslu a z tohoto pohledu se neodlišují od slov «иудей» nebo «евреянинь», která mají stejný význam a nejsou spojeny s negativní konotací.³³ Slovo «еврей» se na Rusi se objevilo jako knižní výraz díky překladu Bible z řečtiny do církevní slovanštiny. V hovorech pravoslavně věřících o judaismu byl nazýván jako «жидовская вера» nebo «жидовство», což mělo podtrhnout jejich negativní vztah k židovskému náboženství. S nástupem tisku na počátku 18. století hovorové «жид» přešel do jazyka těchto sdělovacích prostředků, a poté do světské literatury.

³⁰ BOSÁKOVÁ Eva, et al. *Judaismus* [online] Hospodářská a kulturní studia, Provozně ekonomická fakulta ČZU v Praze, 2009 [cit. 2023-04-10]. Dostupné z: <http://www.hks.re/wiki/judaismus-4.kruh-2009>

³¹ ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. Дневник писателя за 1877 год. Санкт Петербург: Тип. В. Ф. Пуцъковича, 1878, s. 67. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003591130/

³² АЛТУНЯН, Александр Генрихович. О жидях, евреях и стыдливости лексикологов. Вопросы литературы. 2003, № 6, s. 88–111.

³³ КУЛИК, Александр. Евреи Древней Руси: источники и историческая реконструкция. In: БАРТАЛ, Исраэль. *История еврейского народа в России. От древности до раннего Нового времени*. Том 1. Иерусалим: Гешарим, 2010, s. 195.

V ruských slovnících «Словарь русского языка XI-XVII веков» a «Словарь русского языка XVIII века» je uváděno slovo «жид» jako synonymum slova «еврей».³⁴ V 18. století je už s termínem «жид» spojeno označení lakomce a na konci 19. století dosahuje čistě negativního významu v rámci probíhajících pogromů. Podle Vladimira Dala («Толковый словарь живого великорусского языка» z roku 1880) se pojí s označením chamtivého a zrádného člověka a lakomce. Jednotlivá pojmenování se také odlišovala v politické rovině – socialisté a liberálové používali neutrální slovo «еврей» a nacionalisté, monarchisté a konzervativci se drželi slova «жид».³⁵

Negativní obraz Žida proniká také do literatury 19. století. Nejčastěji byli židovští protagonisté zasazováni do role traviče, špióna nebo podlézavého podomního obchodníka.³⁶ Vyobrazení Žida v literatuře umělců jako byl Puškin, Gogol, Lermontov, a dokonce i Turgeněv, utvrzovalo ruskou inteligenci v názoru, že Židé jsou lstivý vykořisťovatelé, kteří žijí z neštěstí chudých rolníků. Označení «жид» mělo přispívat k usílení dojmu komičnosti dané židovské postavy.³⁷

Již v předchozích zmínkách o Židech v *Deníku spisovatele* u Dostojevského převažuje použití označení «жид». V kapitole o židovské otázce to ospravedlňuje tím, že «жид» pro něj nenese známky urážlivého významu a jeho použití je spojeno s ideou „židů, židoviny a říší židovského mamonu“³⁸ («жид, жидовщина, жидовское царство»³⁹). Avšak zmíněný pojem «жидовское царство» se váže k předsudkům o Židech. V Dostojevského literární tvorbě, publicistice či osobních dopisech svým přátelům a manželce lze pozorovat silnou tendenci k urážkám, pohrdání a výsměchu právě skrze použitou lexiku, která se týká označení židovských osob.

³⁴ АЛТУНЯН, Александр Генрихович. О жидях, евреях и стыдливости лексикологов. Вопросы литературы. 2003, № 6, s. 88–111.

³⁵ ТОРПУСМАН, Абрам. Споры об определении еврейства. In: Культурно-просветительное общество ТЕЭНА [online]. 15. 12. 2005 [cit. 2023-04-10]. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20051215022030/http://www.teena.org.il/index.php?a=st&id=354>

³⁶ SACHAR, Abram Leon. A history of the Jews, s. 315.

³⁷ ЗАСЛАВСКИЙ, Давид. Евреи в русской литературе. Лехайм [online]. 2003, 5(133) [cit. 2023-04-10]. Dostupné z: <https://www.lechaim.ru/ARHIV/133/zaslav.htm>

³⁸ ДОСТОЈЕВСКИЙ, Фјодор Михайлович. *Deník spisovatele II*. Praha: Odeon, 1977, s. 99.

³⁹ ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. Дневник писателя за 1877 год. Санкт Петербург: Тип. В. Ф. Пущыковича, 1878, s. 68. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003591130/

2.1.2. NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA

Dostojevskij se také dotýká ruské národnostní otázky. Pojetím národa se zabývá ve svých dílech a jak již bylo zmíněno, mnoho stran z jeho Deníku se věnuje právě hledání místa ruského člověka ve světě a velmi napjatému ruskému vztahu k Evropě a jejím ideám. F. M. Dostojevskij představuje prototyp ruského člověka a hlasatele ruského národního uvědomění, v němž se zrcadlí vnitřní konflikt i příznačné rysy a protiklady národního sebevědomí (ruská pýcha i pokora, ruská všelidskost i národní výlučnost, ...). Zároveň je zdůrazňován fakt, že Dostojevskij považuje za jediný bohonosný národ výlučně ruský národ.⁴⁰ Právě tato myšlenka ruského mesianismu přímo konfrontuje víru židovského národa. „Národní vědomí je Dostojevského je nerozpornější a také jeho vztah k Západu je plný protikladů. Na jedné straně je rozhodný universalista, ruský člověk je pro něho všečlověkem, Rusko má světové poslání, není to uzavřený a soběstačný svět. Dostojevskij je nejvýraznějším hlasatelem ruského mesianistického vědomí. Ruský národ je národem bohonosným. Má přirozené porozumění pro celý svět. Na druhé straně Dostojevskij projevuje skutečnou xenofobii: nesnáší Židy, Poláky, Francouze a má sklon k nacionalismu. V něm se odráží dvojakost ruského národa, spojení protikladů“.⁴¹ Tuto myšlenku bohonosného národa Dostojevskij vyjádřil například v románu *Běsi*.

Mesianismus je založen na víře ve spasitele, který Boží lid vyvede z utrpení a utlačování. Ačkoli je možné se s mesianismem setkat po celém světě, zvláště příznačný je pro židovské a křesťanské tradice.⁴² Mesianismus není motivován pouze nábožensky, ale lze na něj pohlížet z politického či sociologického hlediska. Právě z těchto pohledů se mesianismus považuje za jakési výjimečné spasitelské poslání více lidí, případně celého národa.⁴³

Dle Dostojevského v sobě nosil Krista pouze ruský národ. Za Boha považoval národní ideál (tedy to, v co národ věří), nikoli něco souvisejícího s transcendencí. Z této myšlenky jakéhosi

⁴⁰ BERĎAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. Praha: OIKOYMENH, 2000, s. 102.

⁴¹ BERĎAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Ruská idea*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 67.

⁴² LANDES, Richard. *Eschatology* [online]. Encyclopaedia Britannica, 2023 [cit. 2023-04-16]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/eschatology>

⁴³ LINHART, Jiří. *Velký sociologický slovník* [online]. Praha: Karolinum, 1996 [cit. 2023-04-16]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Kategorie:VSgS>

zbožštění lidu vychází jeho teze ruského mesianismu. Přešel tak z myšlenky mesianismu Krista k mesianismu ruského národa, který v sobě jako jediný Krista zachoval. Dostojevskij se tak ocitl na hraně filozofie dějin a nacionalismu.⁴⁴ Dostojevskij v odpovědi na dopis od židovského pisatele naznačuje, že Bůh a národ jsou dvě věci, které jsou spolu neoddělitelně propojeny. «Замечу в скобках и кстати, что всем этим господам из «высших евреев», которые так стоят за свою нацию, слишком даже грешно забывать своего сорокавекового Иегову и отступаться от него. И это далеко не из одного только чувства национальности грешно, а и из других, весьма высокого размера причин».⁴⁵

Dostojevskij staví ruský národ do role osvoboditele. Proto měl blízko k myšlenkám slavjanofilů, ke kterým se později sám hlásil. Ve svém Deníku spisovatele píše: «И наконец, для третьих, славянофильство, кроме этого объединения славян под началом России, означает и заключает в себе духовный союз всех верующих в то, что великая наша Россия, во главе объединенных славян, скажет всему миру, всему европейскому человечеству и цивилизации его свое новое, здоровое и еще неслыханное миром слово. Слово это будет сказано во благо и воистину уже в соединении всего человечества новым, братским, всемирным союзом, начала которого лежат в гении славян, а преимущественно в духе великого народа русского, столь долго страдавшего, столь много веков обреченного на молчание, но всегда заключавшего в себе великие силы для будущего разъяснения и разрешения многих горьких и самых роковых недоразумений западноевропейской цивилизации».⁴⁶ Nelze tedy pochybovat ani o výrazné inklinaci Dostojevského k panslavismu.⁴⁷

F. M. Dostojevskij ve svých textech často odkazuje na židovský národ jako na «еврейское племя», což v překladu znamená židovské plemeno nebo kmen. Velmi zřídka v této souvislosti Židy nazývá národem.

⁴⁴ БАГДАСАРЯН, Вардан Эрнестович. История России в представлениях Ф. М. Достоевского: историософия русского мессиянства в проекции исторического нарратива. *Вестник Московского государственного областного университета*. 2021, № 3, s. 11.

⁴⁵ ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. Дневник писателя за 1877 год. Санкт Петербург: Тип. В. Ф. Пуцковича, 1878, s. 67. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003591130/

⁴⁶ ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. Дневник писателя за 1877 год. Санкт Петербург: Тип. В. Ф. Пуцковича, 1878, s. 183. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003591130/

⁴⁷ VYDRA, Zbyněk. *Židovská otázka v carském Rusku 1881–1906: vláda, Židé a antisemitismus*, s. 28.

2.1.3. EKONOMICKÁ SITUACE A PŘÍCHOD KAPITALISMU

Bohatství Židů jednou z příčin jejich pozdějších problémů ve světě. Ačkoli v Rusku existovala masa židovských obyvatel, která byla finančně zajištěna, převažovala stále mezi rodinami nemajetná většina. Židé ve 40. letech 19. století přešli od maloobchodního prodeje k řemeslné a tovární výrobě. Později v 60. letech investovali do průmyslové výroby a zakládali komerční banky. Jak již bylo zmíněno na začátku této bakalářské práce, Židé nejvíce kapitálu vkládali do železnic. Židovští bankéři operovali nejen uvnitř pásma osídlení, ale i ve velkých městech. Tato investiční vlna způsobila prohloubení propasti mezi majetným a nemajetným židovským obyvatelstvem. Velká krize přišla po zrušení nevolnictví, kdy židovští obchodní zprostředkovatelé ztratili svou práci. Tato situace je přinutila z vesnic utéct do již přeplněných měst a začít si hledat nová pracovní místa.⁴⁸

Dostojevskij se ke kapitalismu stavěl velmi skepticky a je pro něj spojen s činností Žida. V Deníku tak píše: «Стало быть, недаром же все-таки царят там повсеместно евреи на биржах, недаром они движут капиталами, недаром же они властители кредита и недаром, повторю это, они же властители и всей международной политики, и что будет дальше — конечно, известно и самим евреям: близится их царство, полное их царство!».⁴⁹ Zároveň viní Židy z působení na politické dění ve světě. Předsudek obviňování Židů z ovlivňování politiky je základem argumentace antisemitů, kteří věřili židovskému nepřátelství vůči křesťanům, konkrétně vůči křesťanskému společenskému systému a vinili je z postupného ničení křesťanského cítění a křesťanské ideje spásy. Tito Židé podle nich v politice otevřeně nefigurují, ale operují v pozadí (tzv. šedá eminence). Věří, že vrozená touha Židů spočívá v nadvládě nad ostatními národy a tajně se o ni snaží skrze politiku, a díky tomu se jim daří kontrolovat společnost. Za světovým židovským spiknutím mají údajně stát organizovaní a vzájemně spolupracující Židé, kteří chtějí politiku ovládnout v židovský prospěch.⁵⁰ Toto tvrzení bylo a stále je předmětem spekulací mnoha konspiračních teoretiků.

⁴⁸ *Евреи России до 1881 года* [online]. Jerusalem: Jewish Agency for Israel, 5.12. 2005 [cit. 2023-04-05].

Dostupné z: <https://archive.jewishagency.org/ru/zionism/content/22747/>

⁴⁹ ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. Дневник писателя за 1877 год. Санкт Петербург: Тип. В. Ф.

Пуцъковича, 1878, s. 76. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003591130/

⁵⁰ ТЕЖКАЛ, Jiří. *Obviňování Židů z ovlivňování politiky* In: Holocaust.cz [online]. 26. 9. 2011 [cit. 2023-04-03].

Dostupné z: <https://1url.cz/@zideapolitika>

F. M. Dostojevskij také kritizuje tzv. status in statu (stát ve státě) a Židy za nepřizpůsobivost a neochotu splynout s obyvatelstvem ve státě, v němž žijí. Popisuje znaky židovského státu ve státě jako výlučnost a odcizenost, povýšené na náboženské dogma, izolacionismus a víru pouze v židovský národ. Zároveň jej označuje jako neoddělitelnou část „židovské ideje“. Jako příklad uvádí Francii a její bouřlivé události posledních několika desítek let, na něž měl mít vliv právě stát ve státě, který si Židé ve Francii údajně vytvořili a snažili se o šíření židovských (revolučních) myšlenek také v Rusku.

2.1.4. ROLNICTVO A NEVOLNICTVÍ

Dostojevskij se také pokouší srovnat život a práva Židů s ruskými obyvateli, konkrétně rolníky. Nevolnictví (крепостное право) mělo v Rusku o století delší tradici než v evropských zemích. Výsledky posledního sčítání lidu v letech 1858–1859, tedy před zrušením nevolnictvím, ukazuje, že na území ruské říše žilo 60 milionů obyvatel, z čehož 48 milionů tvořili rolníci. Mezi tuto početnou skupinu rolníků patřili státní rolníci, kteří náleželi k půdě, ale nebyli pravými nevolníky. Pro pozemkovou vrchnost nepracovali ani jí neplatili nájem, platili pouze vysokou daň z duše. Kromě zákazu odejít z vesnice bez povolení se tito rolníci mohli stát městskými živnostníky, z nichž se poté stali obchodníci nebo průmysloví dělníci. Za Mikuláše II. se stali svobodnými lidmi, neboť začali svou půdu právoplatně vlastnit. Naopak vlastníčtí rolníci („praví“ nevolníci) neměli osobní svobodu, jelikož patřili soukromým pozemkovým vlastníkům. Tito rolníci měli povinnost platit vlastníkům rentu buď v peněžité podobě, anebo robotou. Rolníci platící peněžitý nájem neměli omezený pohyb a mít jakékoliv povolání. Na druhé straně nad rolníky, kteří platili svou prací, měli vlastníci pozemků přímou moc týkající se rodinného a pracovního života. Nevolnictví bylo nejvýše rozšířeno v oblasti jeho vzniku, a to ve středoruských guberniích a poté na západě, zároveň se situace nevolníků na různých místech velmi lišila.⁵¹

Zrušení nevolnictví v roce 1861 přispělo k chaosu mezi nevolníky, kteří nebyli na svobodu připraveni. Nevolníci si půdu museli koupit a spolu s placením daní byli přivedeni do tíživé finanční situace. Jejich východiskem byla půjčka od lichvářů a častější holdování alkoholu.⁵² Dostojevskij staví ruský lid do role oběti, který musí čelit po zrušení nevolnictví židovskému vykořisťování. «Но вот пришел освободитель и освободил коренной народ, и что же, кто первый бросился на него как на жертву,

⁵¹ PIPES, Richard. *Rusko za starého režimu*. Praha: Argo, 2004, s. 182–190 .

⁵² PIPES, Richard. *Rusko za starého režimu*. Praha: Argo, 2004, s. 203–207.

кто воспользовался его пороками преимущественно, кто оплел его вековечным золотым своим промыслом, кто тотчас же заместил, где только мог и поспел, упраздненных помещиков, с тою разницею, что помещики хоть и сильно эксплуатировали людей, но всё же старались не разорять своих крестьян, пожалуй, для себя же, чтоб не истощить рабочей силы, а еврею до истощения русской силы дела нет, взял свое и ушел».⁵³

I přesto, že Dostojevskij silně věřil v ruský národ, nešetřil silnou kritikou ruské společnosti. Kritika neruských národů, ale přerostla v averzi až nenávist a Dostojevskij se tak stále přidržuje tvrzení: «Нет-с, уверяю вас, что в русском народе нет предвзятой ненависти к еврею, а есть, может быть, несимпатия к нему, особенно по местам и даже, может быть, очень сильная. О, без этого нельзя, это есть, но происходит это вовсе не от того, что он еврей, не из племенной, не из религиозной какой-нибудь ненависти, а происходит это от иных причин, в которых виноват уже не коренной народ, а сам еврей».⁵⁴ Stojí za připomínku, že tento narativ byl používán již po atentátu na cara Alexandra II., po němž se strhla série pogromů na židovské obyvatelstvo. Dostojevskij vnímal Židy jednoduše z pohledu Žid-vykořisťovatel a kapitalista, Žid-kosmopolita a liberál, Žid-socialista a revolucionář a hlavně Žid-odpůrce křesťanství.⁵⁵

2.1.5. OBRAZ „SPRÁVNÉHO“ ŽIDA

Po druhé kapitole, v níž se Dostojevskij věnuje „židovské otázce“, následuje kapitola třetí, která obsahuje dopis od jeho židovské přítelkyně Sofie Lurie (v textu označována jako paní L.). Poměrně paradoxní řazení těchto dvou kapitol za sebou, může ve čtenáři vyvolat spekulace, zda to nepatří mezi Dostojevského pokusy dokázat, že není nepřitelem Židů. Sofie Lurie patřila k rodině židovského bankéře z Minsku a s Dostojevským si dopisovali od roku 1876.⁵⁶ Sofie byla dle Dostoevského příkladem ideálního Žida, jelikož se asimilovala do ruské společnosti a byla vysoce vzdělaná.⁵⁷ Zveřejněný dopis v podkapitole s názvem «Похороны «Общечеловека»» popisuje pohřeb minského židovského lékaře a porodníka

⁵³ ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. Дневник писателя за 1877 год. Санкт Петербург: Тип. В. Ф. Пуцковича, 1878, s. 70. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003591130/

⁵⁴ ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. Дневник писателя за 1877 год. Санкт Петербург: Тип. В. Ф. Пуцковича, 1878, s. 73. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003591130/

⁵⁵ VYDRA, Zbyněk. *Židovská otázka v carském Rusku 1881–1906: vláda, Židé a antisemitismus*, s. 127.

⁵⁶ Лурье Софья Ефимовна [online]. Федоръ Достоевскій. Антология жизни и творчества, 2005 [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: https://fedordostoevsky.ru/around/Lurie_S_E/

⁵⁷ PROKHOROV, George Sergeevich. What sort of Jew Dostoevsky liked and disliked: A narrative of a love-hate relationship. *Новый филологический вестник*. 2018, 3(46), s. 143 – 144.

Gindenburga, původem Němce a protestanta, který při své službě finančně pomáhal chudým. Jeho smrt oplakávali jak Židé, tak i ostatní obyvatelé. Chudí i bohatí se skládali na věnec, čímž mu chtěli poděkovat za jeho milostivé skutky.

V podkapitole «Единичный случай» Dostojevskij komentuje část dopisu, kde doktor Gindenburg vyléčil chudou židovskou rodinu, a jelikož neměli čím zaplatit, doktor si od nich odkoupil jejich kozu. Pro Dostojevského bylo doktorovo gesto „ryze německý šprým“, přivést lidi do bezvýchodné situace a využít toho. Dále pochybuje o upřímném vztahu mezi židovskou a křesťanskou vírou a dochází tak k zajímavému závěru, čímž je vyřešení „židovské otázky“. «Пятьдесят восемь лет служения человечеству в этом городе, пятьдесят восемь лет неустанной любви соединили всех хоть раз над гробом его в общем восторге и в общих слезах. Провожает его весь город, звучат колокола всех церквей, поются молитвы на всех языках. Пастор со слезами говорит свою речь над раскрытой могилой. Раввин стоит в стороне, ждет и, как кончил пастор, сменяет его и говорит свою речь и льет те же слезы (...) Ведь пастор и раввин соединились в общей любви, ведь они почти обнялись над этой могилой в виду христиан и евреев».⁵⁸ Také věří, že dojde k vymizení vzájemných předsudků.

I když je tato kapitola výrazně kratší oproti předcházející obsáhlé kapitole, lze z ní vyvodit víceméně podstatu Dostojevského opovržení židovstvem nejen na území Ruského impéria. Náboženství bylo neoddělitelnou částí jeho života a víra v Krista měla být podstatou člověka i národa. Ale fakt, že židovská víra neuznává Ježíše Krista a mnoholetá neúspěšná asimilace s křesťanským obyvatelstvem mohli být pro Dostojevského důvodem k opovržení vůči Židům.

⁵⁸ ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. Дневник писателя за 1877 год. Санкт Петербург: Тип. В. Ф. Пуцковича, 1878, s. 83. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003591130/

3. ŽIDOVSKÉ POSTAVY VE VYBRANÝCH DÍLECH

Židovské postavy zaujímají místo v mnoha dílech F. M. Dostojevského, ovšem jejich role je spíše vedlejší až okrajová. Dostojevskij zčásti čerpal inspiraci ze reálných postav, s nimiž se za svůj život setkal či seznámil.⁵⁹ Hrdinové promlouvají sami za sebe a ponechají čtenáři prostor pro vlastní úsudek. Spisovatel k popisu většiny židovských protagonistů používal způsob ozvláštňení (отстранение), který měl zdůraznit cizost jejich mentality a kultury v ruské společnosti.⁶⁰

3.1. ZÁPISKY Z MRTVÉHO DOMU

Román *Zápisky z Mrtvého domu* («Записки из Мертвого дома») byl napsán v letech 1860–1861, v němž Dostojevskij reflektuje skrze hlavního hrdinu Alexandra Petroviče Gorjančikova svůj pobyt v Omské káznici na Sibiři, kde si odbyval několikaletý trest po zrušení rozsudku smrti. Dozvídáme se nejen o životě trestance, ale i jeho setkání s lidmi, kteří byli jiné národnosti, náboženského vyznání či sociální vrstvy. Zároveň dílo obsahuje autorovo filozofování a myšlenky týkajících se pojetí zločinu a trestu. Dostojevskij své hrdiny neodsuzuje, i když spáchali zločin. Považuje je za oběti a má pro ně pochopení, proto jeho postoj humanisty obdivovala široká veřejnost.⁶¹

Již na začátku knihy se při popisu řemesel a činností, jimiž si vězni v káznici krátili dlouhou chvíli, se Dostevskij zmiňuje o židovském klenotníkovi a lichváři Isaji Fomiči Bumšteinovi. I v tomto vězeňském prostředí se lichva velmi rychle rozvíjela a stala se tak součástí každodenního života odsouzených. Je důležité poznamenat, že lichvou se nezabývali pouze židovští trestanci. Téměř každý, kdo dostával balíčky od svých příbuzných nebo měl přístup k dobrým kontaktům mohl této příležitosti využít a obchodovat se svými dostupnými prostředky. «По бедности же и деньги в остроге имели совершенно другую цену, чем на воле. За большой и сложный труд платилось грошами. Некоторые с успехом промышляли ростовщичеством. Арестант, заматавшийся и разорившийся, нес последние свои вещи ростовщику и получал от него несколько медных денег за ужасные проценты. Если он не выкупал эти вещи в срок, то они безотлагательно и безжалостно продавались; ростовщичество до того процветало, что принимались под залог даже казенные

⁵⁹ PROKHOROV, George Sergeevich. What sort of Jew Dostoevsky liked and disliked: A narrative of a love-hate relationship. *Новый филологический вестник*. 2018, 3(46), s. 141.

⁶⁰ ФИНОГЕНОВ, Виктор Анатольевич. Еврейство в творчестве Достоевского: к 200-летию со дня рождения писателя. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература: Философия*. 2022, 3, s. 119.

⁶¹ HONZÍK, Jiří a PAROLEK, Radegast. *Ruská klasická literatura*. Praha: Svoboda, 1977, s. 388

смотровые вещи, как-то: казенное белье, сапожный товар и проч., – вещи, необходимые всякому арестанту во всякий момент».⁶²

Dostojevskij do děje uvádí postavu Isaje Fomiče takto: «Из всех каторжных нашей казармы они любили только одного жида, и может быть единственно потому, что он их забавлял. Нашего жидка, впрочем, любили даже и другие арестанты, хотя решительно все без исключения смеялись над ним. Он был у нас один, и я даже теперь не могу вспоминать о нем без смеху».⁶³ Isaj si přivydělával v káznici jako zlatník a našetřené peníze půjčoval na úroky a přijímal věci do zástavy. Díky tomuto si žil nad poměry ostatních vězňů, dokonce mohl chodit do modlitebny ve městě a ostatní Židé tam s ním komunikovali a pomáhali mu. Hlavní hrdina ho charakterizuje jako slabého, dotěrného, mazaného, drzého a hloupého člověka. Vzhled Isaje Fomiče přirovnává k oškubanému kuřeti a odkazuje na Žida Jankela z Gogolova románu *Taras Bulba*, v němž je Jankel jednou z hlavních postav.

Sám vypravěč zdůrazňuje, že byli s Isajem Fomičem přátelé a zajímaly ho jeho náboženské rituály. Při popisu židovské modlitby je použita metoda ozvláštňení, která podtrhuje zvláštnost postavy pro mentalitu hlavního hrdiny. «На обе руки он навязывал наручники, а на голове, на самом лбу, прикреплял перевязкой какой-то деревянный ящичек, так что казалось, изо лба Исаия Фомича выходит какой-то смешной рог. Затем начиналась молитва».⁶⁴ V kapitole Vánoční Boží hod vypravěč poukazuje na Isajovu věrnost židovským náboženským tradicím. «Исай Фомич упрямо и высокомерно засветил в своем уголку свечку и начал работать, видимо показывая, что ни во что не считает праздник».⁶⁵ Téměř každé setkání Alexandra Petroviče s trestanci doprovází popis zločinu, kvůli němuž byli tito lidé posláni do káznice. Isaj Fomič byl odsouzen k trestu za vraždu, ale čtenářovi nejsou poskytnuty bližší informace o jejím spáchání.

Dostojevskij tak očima Alexandra Petroviče rýsuje obraz této židovské postavy velmi groteskně a ironicky, což dokazují předpojaté názory jak při charakteristice, tak i popisu zevnějšku Isaje Fomiče. Postava Bumšteina se objevuje v díle *Стрýчкив сен* («Дядюшкин сон») a vychází z reálné postavy trestance omské káznice Isaje Fomiče Bumštelja.⁶⁶

⁶² ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. *Записки из Мертвого дома*. Санкт-Петербург: Азбука, 2016. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000207_000017_RU_RGDB_BIBL_0000485746/

⁶³ Tamtéž, s. 95.

⁶⁴ Tamtéž, s. 167.

⁶⁵ Tamtéž, s. 194.

⁶⁶ АЛЕКСЕЕВ, Алексей. Шесть евреев Достоевского. In: *Jewish.ru* [online]. 21. 12. 2016 [cit. 2023-04-18]. Dostupné z: <https://jewish.ru/ru/stories/literature/175848/>

3.2. BRATŘI KARAMAZOVI

Román *Bratři Karamazovi* («Братья Карамазовы») Dostojevskij vydal v roce 1880. Děj pojednává o jednotlivých osudech bratrů Dmitrije, Ivana a Aljoši Karamazových, které přivede dohromady jejich otec Fjodor Pavlovič Karamazov. Dostojevskij mistrně popisuje hrdiny z jejich psychologické stránky, a zároveň díky obsáhlým filozofickým a nábožensky laděným pasážím nechává čtenáři prostor k zamyšlení. V této knize se mezi židovští protagonisté objevují jen při večírku jako židovská kapela, ale v průběhu děje je Dostojevského obraz Žida několikrát zmíněn.

Již na začátku knihy vypravěč popisuje život Fjodora Pavloviče s jeho druhou manželkou, s níž se seznámil při cestě za obchodní záležitostí se svým židovským společníkem. Po smrti své manželky se odstěhoval do Oděsy, kde seznámil s mnoha Židy. «Познакомился он сначала, по его собственным словам, «со многими жидами, жидками, жидишками и жиденятами», а кончил тем, что под конец даже не только у жидов, но «и у евреев был принят». Надо думать, что в этот-то период своей жизни он и развил в себе особенное умение сколачивать и выколачивать деньги».⁶⁷ Opuštěnou a koketující mladou krasavici Grušeňku označovali jako „hotovou židovku“ za schopnost rozmnožovat své jmění nakupováním levných směnek a jejich prodej za několikanásobně vyšší cenu.

Zoufalý Dmitrij si chtěl půjčit tři tisíce rublů od bohaté charkovské statkářky Chochlakovové, která mu ve skutečnosti nebyla ochotna takovou vysokou sumu poskytnout. Chochlakovovou lákala myšlenka nalezišť zлата, proto mu peníze přislíbila. «(...) эти три тысячи всё равно, что у вас в кармане, и не три тысячи, а три миллиона, Дмитрий Федорович, в самое короткое время! Я вам скажу вашу идею: вы отыщете прииски, наживете миллионы, воротитесь и станете деятелем, будете и нас двигать, направляя к добру. Неужели же всё предоставить жидам? Вы будете строить здания и разные предприятия. Вы будете помогать бедным, а те вас благословлять. Нынче век железных дорог, Дмитрий Федорович. Вы станете известны и необходимы министерству финансов, которое теперь так нуждается».⁶⁸

⁶⁷ ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. *Братья Карамазовы*. Том 1. Москва: Гослитиздат, 1935а, s. 71–72. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_rc_2995481/

⁶⁸ ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. *Братья Карамазовы*. Том 2. Москва: Гослитиздат, 1935b, s. 62 – 63. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_rc_2995482/

V dialogu mezi nejmladším z bratrů Aljošou a naivní Lízou, Lízu zajímala odpověď, zda židé v době Velikonoc kradou děti a usmrcují je. Odkazovala se na knihu, v níž četla o židovi, který malému chlapci uřízl prsty na ruku, a poté ho ještě živého přibil na zeď. Chlapec tak pomalu umíral a žida jeho strádání a utrpení těšilo. Dostojevskij v této části nepochybně naráží na rituální vraždu, která může být považována jako symbol znesvěcení Kristova těla.⁶⁹

Obvinění Židů z páčání rituálních vražd bylo rozšířeno již od středověku. Tradovalo se, že Židé potřebovali krev pan nebo dětí křesťanů (nejlépe chlapců) pro konání náboženských rituálů. Krev měla sloužit jako jedna z ingrediencí na výrobu tradičního nekvašeného chleba (maces) v době oslav svátku Pesach (v přibližně stejné době křesťané slaví velikonoční svátky), dále měla být určena jako nápoj v době svátků, či jako lék. Někdy se udávalo, že obětovaní lidé měli připomínat smrt Ježíše Krista. Argumenty podporující domnělou pravdivost rituálních vražd souvisí s tím, že Židé údajně všechny nežidovské národy považují za zvířata, a právě zvířata sloužili jako předmět židovské oběti Bohu ve starověku. Avšak v judaismu nebylo přinášení lidské oběti nikdy povoleno, proto tato tvrzení nelze považovat za oprávněná. Příkladem může sloužit příběh Abraháma a jeho syna Izáka.⁷⁰ „Ačkoli byl Abrahám původně vyzván Bohem, aby obětoval svého syna Izáka, Bůh na poslední chvíli zadržel Abrahamovu ruku s nožem a poučil Abrahama, aby místo lidských obětí daroval Bohu raději zvířata. Ačkoli v této době byly lidské oběti mezi ostatními národy na denním pořádku, židovská tradice je vždy zakazovala bez ohledu na náboženský původ oběti“.⁷¹

Dostojevskij věřil protižidovským pověrám, včetně rituálních vražd. Důkazem toho má být jeho nevraživá reakce na výsledek soudu proti gruzínským Židům, kteří byli obviněni ze spáchání rituální vraždy v roce 1879 v Kutajsi a soud je zprostil viny. Podle obsahu Dostojevského dopisu své přítelkyni v zahraničí byl utvrzen v jejich zločinu, který dle něj bezpochyby uskutečnili.⁷² Dostojevskij byl seznámen s publikacemi na obranu Židů jako například kniha «О некоторых средневековых обвинениях против евреев: Историческое исследование по источникам», jejíž úryvek byl zveřejněn v Petrohradě jako reakce

⁶⁹ ШРАЕР, Максим Давидович. Достоевский, еврейский вопрос и «Братья Карамазовы». *Достоевский и мировая культура*. 2006, № 21, s. 161. Dostupné z: <https://1url.cz/6rADp>

⁷⁰ TEJKAL, Jiří. Obvinění Židů z rituální vraždy In: *Holocaust. cz* [online]. 26. 9. 2011 [cit. 2023-04-03]. Dostupné z: <https://1url.cz/@ritualnivrazdy>

⁷¹ TEJKAL, Jiří. Obvinění Židů z rituální vraždy In: *Holocaust. cz* [online]. 26. 9. 2011 [cit. 2023-04-03]. Dostupné z: <https://1url.cz/@ritualnivrazdy>

⁷² VYDRA, Zbyněk. *Židovská otázka v carském Rusku 1881–1906: vláda, Židé a antisemitismus*, s. 127.

na události v Kutajsi. Na druhou stranu Dostojevskij četl protižidovské publikace, k nimž patřily «Книга Кагала» (1869), «Вопрос об употреблении евреями–сектаторами христианской крови» (1876), «Розыскание о убиении евреями христианских младенцев и употреблении крови их» (1844).⁷³

V díle *Bratři Karamazovi* jsou Židé zobrazováni jako kapitalisté a bohatý obchodní element v chudé ruské společnosti. Zároveň Dostojevskij se skrze Líziny promluvy dotýká problému rituálních vražd. K poměru celkového obsahu knihy *Bratři Karamazovi* je židovská tematika značně zanedbatelná, avšak otevírá poměrně kontroverzní téma, které zaujímá místo i v dnešním světě.

3.3. BĚSI

Román *Běsi* byl publikován v roce 1873 a Dostojevskij se v něm zabývá politickým a morálním úpadkem hodnot tehdejší ruské společnosti. V díle dominuje myšlenka revoluce vzrůstající v prostředí mladých lidí, před níž chce autor varovat. *Běsi* mohou být označovány jako antinihilistické dílo, jelikož Dostojevskij nihilismus kritizoval, nesouhlasil s ním a považoval ho za myšlenku, která vystupovala proti jeho životním hodnotám.⁷⁴ Židovský protagonista je zde jednou z důležitých postav, které mají vliv na vývoj děje.

Poštovní úředník Ljamšin patřil do revolucionářského kroužku, který se uskupoval kolem Petra Stěpanoviče Verchovenského. Části této skupiny nazývané «пятёрка» (česky „pětka“) byli kromě Ljamšina i další čtyři hrdinové Liputin, Virginskij, Tolkačenko a Šigaljev. Pětka měla kromě revolucionářských aktivit také plán zabít bývalého stoupence revoluce Šatova.

Ljamšin je charakterizován jako talentovaný pianista, který ve společnosti plnil také roli šaška a baviče. Zároveň si liboval v pomluvách, kdy jednu sám roznesl a způsobil tak zostuzení dcery ctihodného úředníka ve městě. Ljamšin je charakterizován jako cynik a rouhač⁷⁵, což ukazuje situace, kdy Ljamšin prodavače evangelií podstrčil ke knihám i nemravné fotografie, které se jí na tržišti při vytahování knížek vysypaly. Na Ljamšina pohlíželi také jako na zloděje a darebáka. «И вот икона была в одну ночь ограблена, стекло киота выбито,

⁷³ ШПРАЕР, Максим Давидович. Достоевский, еврейский вопрос и «Братья Карамазовы», s. 161–162. Dostupné z: <https://lurl.cz/6rADp>

⁷⁴ HONZÍK, Jiří a PAROLEK, Radegast. *Ruská klasická literatura*, s. 395–396.

⁷⁵ ФИНОГЕНОВ, Виктор Анатольевич. Еврейство в творчестве Достоевского: к 200-летию со дня рождения писателя, s. 119.

решетка изломана и из венца и ризы было вынуто несколько камней и жемчужин, не знаю, очень ли драгоценных. Но главное в том, что кроме кражи совершено было бессмысленное, глумительное кощунство: за разбитым стеклом иконы нашли, говорят, утром живую мышь. Положительно известно теперь, четыре месяца спустя, что преступление совершено было каторжным Федькой, но почему-то прибавляют тут и участие Лямшина. Тогда никто не говорил о Лямшине и совсем не подозревали его, а теперь все утверждают, что это он впустил тогда мышь». ⁷⁶

A právě Ljamšin byl svědkem a spolupachatelem vraždy Šatova, přičemž při odklizení Šatovova mrtvého těla Ljamšin dostal záchvat hysterie, což bylo pro členy pětky znamení k pochybám o jeho mlčenlivosti. Ukázalo se, že nedůvěra k Ljamšinovi byla oprávněná, jelikož tajemství o vraždě vyradil. Zoufalý Ljamšin se neúspěšně pokusil o sebevraždu, ale zjistil, že pro něj bude výhodnější spolupracovat s úřady, a proto jim dopodrobna představil cíl revolučního kroužku. «На вопрос: для чего было сделано столько убийств, скандалов и мерзостей? — он с горячею торопливостью ответил, что «для систематического потрясения основ, для систематического разложения общества и всех начал; для того, чтобы всех обескуражить и изо всего сделать кашу и расшатавшееся таким образом общество, болезненное и раскисшее, циничское и неверующее, но с бесконечною жаждой какой-нибудь руководящей мысли и самосохранения, — вдруг взять в свои руки, подняв знамя бунта и опираясь на целую сеть пятерок, тем временем действовавших, вербовавших и изыскивавших практически все приемы и все слабые места, за которые можно ухватиться»». ⁷⁷

Dostojevskij tak dokázal na jedné židovské postavě zobrazit snad všechny předsudky, které choval vůči Židům. Ljamšin je zde představen jako revolucionář, zloděj, šašek, rouhač, zbabělec, a nakonec i zrádce. V ostatních dílech Dostojevského židovská postava nebyla tak výraznou součástí děje jako protagonista Ljamšin v románu *Běsi*, což lze usoudit z faktu, že na jeho postavě záležel osud několika ostatních hrdinů.

⁷⁶ ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. *Бесы*. Ленинград: Наука, 1990, s. 305 Dostupné z: <https://rvb.ru/dostoevski/01text/vol7/29.htm>

⁷⁷ Тамtéž, s. 624–624.

4. ZÁVĚR

Tato bakalářská práce si klade za cíl prozkoumat způsob zobrazení v díle ruského spisovatele Fjodora Michajloviče Dostojevského. Pramenem sloužil *Deník spisovatele* za rok 1877, ze kterého byly vybrány texty k dané problematice, poté následovala analýza spisovatelových argumentů a vyvození klíčových problémů. Z umělecké literatury byla vybrána tři díla (*Zápisky z Mrtvého domu*, *Bratři Karamazovi*, *Běsi*), ve kterých se objevuje židovská tematika a jsou v nich zastoupeni židovští protagonisté. Vybraní hrdinové byli podrobně popsáni a představeny tak, jak je viděl hlavní hrdina, nebo vypravěč.

Po dělení Polska na konci 18. století začala být v Ruském impériu aktuální židovská otázka. Její vrchol přišel v 19. století, kdy byli Židé utlačováni a situace vyvrcholila na začátku 20. století rozsáhlými pogromy. Politika všech panovníků byla výrazně protižidovská, což dokazovala četná omezení a nařízení. Mimo jiné se ruské vládní orgány potýkaly s rozsáhlými problémy, které se podepsaly na ekonomickém stavu země, rozpolcené společnosti a způsobily morální degeneraci státu. Za absolutistické vlády Alexandra I. a Mikuláše I. bylo značné množství práv Židů do velké míry potlačeno, což přispělo k chudobě a zhoršení životních podmínek této části obyvatelstva. Naděje přišla až s carem Alexandrem II. a zrušením nevolnictví, v této době Židé začali investovat kapitál do ruských institucí a stali se vlivným prvkem ekonomiky Ruského impéria. Situace byla však nadále velmi bouřlivá – masivní vlny pogromů po atentátu na Alexandra II. a zavedení dalších protižidovských zákonů donutily část ruských Židů k emigraci. I když se v průběhu let objevily snahy vlády o asimilaci Židů s někdejšími obyvatelstvem, nikdy k úplnému začlenění do ruské společnosti nedošlo. Židé se drželi ve svých komunitách a protižidovské nálady a stereotypy, které zaujímalý značné postavení v poli ruského veřejného mínění, stále sílily. Jen některé výjimky z řad Židů se dokázaly distancovat od svého národa a splýnout s ruským obyvatelstvem.

Na velmi prudké změny ve fungování státu a sociální zlom ve společnosti reagovala také literatura 19. století, ve které byl jedním z čelních představitelů Fjodor Michajlovič Dostojevskij. Své myšlenkové odrazy na probíhající události zaznamenával do periodika s názvem *Deník spisovatele*. V *Deníku spisovatele* za rok 1877 se věnoval se „židovské otázce“, kde vyjádřil své nepochopení pro židovský národ.

Jako první se nabízelo ujasnění ruských termínů «жид» a «еврей». Slovo «жид» se v průběhu historie stalo pejorativním a neslo v sobě označení pro lakomce. Objevovalo se i v tisku a literatuře, ve které byl Žid již zobrazován v negativní rovině. U Dostojevského se stále objevovalo nejen v soukromé korespondenci, ale i v jeho dílech. Označení «еврей» bylo v jeho textech používáno velmi zřídka.

Dostojevskij zastával ideu výlučnosti a vyvolenosti ruského národa, což konfrontovalo židovský mesianismus. Dle spisovatele měl právě jeho národ být tím, kdo spasí ostatní národy, jelikož si jako jediný v sobě udržel pravého Krista. Právě tyto myšlenky ho řadily mezi slavjanofily a stoupence panslavismu. Dostojevskij byl silně znepokojen událostmi, které se děly v zahraničí a cítil, že víra začínala upadat. Židy nepovažoval za právoplatný národ, ale jakési plemeno.

Židovské aktivity v ekonomice v něm vzbuzovaly velké znepokojení, jelikož byl odpůrcem kapitalismu, který v něm podnítil pocit ztráty pravých hodnot ve jménu honby za bohatstvím. Pád patriarchálně založeného Ruska v něm vyvolal obavy z odklonu od víry, na které si velmi zakládal. Dostojevskij věřil, že Židé ovládali světovou burzu a politiku s vidinou nastolení židovského řádu. Z dnešního pohledu patří zmíněné obvinění k antisemitistickým argumentacím a fádním konspiračním teoriím. K rozvrácení systému měl sloužit i tzv. stát ve státě, který měli Židé vytvořit a šířit myšlenky revoluce.

Nevolnictví v Ruském impériu představovalo starý a nefunkční systém. Chudoba byla částí téměř každé ruské rodiny. Po zrušení nevolnictví se situace zhoršila a lidé využívali služeb lichvářů a častější konzumaci alkoholu. I když Dostojevskij dokázal být vůči ruskému národu velmi kritický, v tomto případě ho považoval za oběť židovského vlivu. Byl přesvědčen, že problémy nevolníků přispěly k obohacení židovských krčmářů a obchodníků.

Dostojevskij dokázal dát skrze své texty odpověď na otázku vyřešení „židovského problému“ cestou víry v Ježíše Krista a splynutím s ruským pravoslavným obyvatelstvem.

Román *Zápisky z Mrtvého domu* obsahoval vedlejší židovskou postavu Isaje Fomiče Bumšteina a Ljamšin v díle *Běsi* představoval jednoho z hlavních hrdinů. Oba Židé byli popsáni výrazně alegoricky a stereotypně, což nebylo v literatuře 19. století výjimkou. Postavy jsou inspirovány reálnými lidmi z Dostojevského života, ale jejich charakteristiku zakládal na výrazně groteskních prvcích. Zatímco v *Bratrech Karamazových* se židovský protagonista neobjevil, děj obsahoval mnoho narážek na Židy a jejich obchodní dovednost a otevřel téma rituálních vražd.

Isaj Fomič byl vyobrazen v *Zápiscích z Mrtvého domu* jako vychytralý zlatník, který v káznici tíhnul k lichvě. Popis hlasité modlitby metodou ozvláštňení dokázal zdůraznit, jak moc je tato situace zvláštní pro mentalitu hlavního hrdiny. Odmítnutí zúčastnit se oslav vánočních svátků mělo představovat téměř neexistující vztah ke křesťanství.

V *Běsech* Ljamšin figuroval v kroužků revolucionářů. Jeho povaha dvorního šaška spočívala ve zneuctění evangelia nahými fotografiemi. Po vandalismu spáchaném na ikoně ji údajně znesvětil živou myší a zradil své přátelé. Zde Dostojevskij zasazoval židovského hrdinu do role rouhače, prospěcháře a jednoho z nositelů myšlenek revoluce.

Román *Bratři Karamazovi* uvedl do děje Fjodora Pavloviče jako obchodníka, který se v Oděse, jedním z center židovských obyvatel, naučil lásce k penězům. Grušeňka kupila své jmění díky prodávání směnek nad cenou a kvůli tomu byla označena za „židovku“. Zvídavá Líza chtěla odpověď od zbožného Aljoši na otázku, zda opravdu Židé páchají rituální vraždy, na což ji nebyl schopen jasně odpovědět. Součástí protižidovských narativů totiž bylo páchání rituálních vražd křesťanů, jejichž krev měla sloužit Židům k různým účelům. Dostojevskij sám neměl zřejmě k této otázce zcela jednoznačný postoj. Sledoval například soud s kutajskými Židy, kteří byli obviněni a byl přesvědčen o jejich vině, ale byl i obeznámen s publikacemi, které mýtus rituálních zločinů vyvracely.

Postavy Židů z románů odrážejí v podstatě stejný okruh předsudků vůči židovskému etniku jako Dostojevského publicistika. Ačkoli se Dostojevskij ohrazoval vůči obvinění z antisemitismu, jeho pohled na Židy reprodukuje řadu tradičních negativních stereotypů a některé jeho výroky jsou až na hraně silné nenávisti.

5. РЕЗЮМЕ

Темой бакалаврской работы является изображение еврейства в произведениях писателя Федора Михайловича Достоевского. Первая часть посвящена историческому контексту XIV века. Во второй части проведен анализ ключевых проблем еврейского вопроса в Дневнике писателя за 1877 год. В третьей части более подробно рассмотрены еврейские герои в избранных произведениях «Записки из Мертвого дома», «Братья Карамазовы» и «Бесы».

После деления Польши, к Российской империи соединились части преобладающие еврейским населением и это стало проблемой для русских государственных органов. С правлением Екатерины II начала возникать черта оседлости, где евреи были вынуждены проживать до революции 1917 года. Во время царя Александра I на престоле, в русском обществе появилось антиеврейское настроение. Большой проблемой считали ростовщичество и магазины с алкоголем. Царь Николай I ввел более жесткие ограничения прав евреев. Еврейские мальчики обязательно служили в армии и была запрещена традиционная еврейская одежда. Распространение взяток в бюрократической сфере привелось к моральному упадку государства. При правлении Александра II дошло к неудачным попыткам ассимиляции еврейского населения. Большое экономическое влияние евреи показали после отмена крепостного права в 1861 г. Покушение на царя Александра II стало причиной масштабных волн погромов. Из-за Временных правил Александра III, содержанием которых были антиеврейские законы, евреи решили эмигрировать в западные страны. Напряженная ситуация в Российской империи и пробуждение деятельности революционеров в начале XX века содействовали продолжению погромов.

Смягчение цензуры печати и ускорение технологического прогресса были причиной лучшего распространения информации. «Дневник писателя» до сих пор принимается значительным докладом публицистической деятельности Достоевского. В начале «Дневник писателя» являлся частью газеты «Гражданин», и затем стал ежемесячником. Достоевский обсуждает вопросы касающиеся общественных проблем, экономики, внутренней и зарубежной политики. «Дневник» по жанру разнообразен, он состоял из размышлений, рассказов, эссе, комментариев из судебных процессов, полемики и так

далее. В «Дневнике писателя» за 1877 год Достоевский написал главу посвященной теме еврейства, в которой он выразил свое непонимание к еврейскому народу.

Во-первых, надо обратить внимание на термины «жид» и «еврей». У обоих слов происхождение из иврита. Наименование «жид» в ходе истории приобрело негативную оценку. Несмотря на факт, что в словарях слово «жид» уже считалось оскорбительным, оно пользовалось в прессе, а также появлялось в произведениях выдающиеся лиц литературы того времени. В рамках национального вопроса Достоевский считал русский народ носителем Христа и поставил его в роль освободителя и спасителя народов, этому мешал мессианизм еврейского народа. Его мысли соответствовали идеям славянофилов, а также идее панславизма. По мнению Достоевского евреи не народ, а племя. Капитал и количество инвестиций евреев углубляет разрыв между богатым и бедным слоями жителей. Достоевский был убежден в том, что евреи хотели завладеть миром посредством политики и влияния на бирже. Критикует еврейскую неспособность слиться с русским народом и их жизнь евреев в Российской империи называл *statu in statu*. Жизнь крепостных в Достоевском вызывала высокую меру сочувствия, так как он их считал жертвой еврейской эксплуатации. По его словам, евреям не было ничего святого, кроме их стремления обогатиться на человеческой беде. Достоевский не пренебрегал ассимилированными и высокообразованными евреями. Проблема затрагивалась в отказе евреев от Христа и жизни в закрытых еврейских общинах.

В творчестве Достоевского герои-евреи встречаются довольно часто. В избранных произведен можно найти разных еврейских персонажей, но они по сути основаны на стереотипах. Арестант Исай Фомич Бумштейн в «Записках из Мертвого дома» характеризуется как глупый и хитрый ювелир, который занимался ростовщичеством. Его процесс молитвы описан методом остранения, подчеркивавшей странность для менталитета главного героя. Исай также отказывался от христианских праздников. В Братьях Карамазовых герой Федор Павлович научился торговли с помощью евреев. Грушеньку называли «жидовкой» из-за способности сколачивать и выколачивать деньги. В этом романе важнейшая часть – намек на ритуальные убийства, Достоевский сам верил в то, что их евреи совершали. Будто бы кровь убитых христиан служила как напиток, или лекарство. По словам ученых, какие-либо жертвы в иудаизме запрещены. Персонаж почтового чиновника Лямшина играла в Бесах заметную роль. Лямшин членом революционного кружка «пятерки». Прежде всего отмечалась его шутовская кощунственность. Он подкинул порнографические картинки книгоноше, торгующей

Евангелием или люди верили, что впустил за стекло разбитой иконы мышь. По завершении убийства Шатова членами пятерки, он предал их план.

Характеры евреев в романах отражают по сути тот же спектр предрассудков в отношении еврейской национальности, что и публицистика Достоевского. Хотя Достоевский возражал против обвинения в антисемитизме, его взгляд на евреев воспроизводит многие традиционные негативные стереотипы, а некоторые его высказывания граничат с лютой ненавистью.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Prameny

DOSTOJEVSKIJ, Fjodor Michajlovič. *Deník spisovatele II*. Praha: Odeon, 1977.

ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. *Дневник писателя за 1877 год*. Санкт Петербург: Тип. В. Ф. Пуцыковича, 1878. Dostupné z:

https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003591130/

ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. *Записки из Мертвого дома*. Санкт-Петербург: Азбука, 2016. Dostupné z:

https://rusneb.ru/catalog/000207_000017_RU_RGDB_BIBL_0000485746/

ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. *Братья Карамазовы*. Том 1. Москва:

Гослитиздат, 1935a. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_rc_2995481/

ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. *Братья Карамазовы*. Том 2. Москва:

Гослитиздат, 1935b. Dostupné z: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_rc_2995482/

ДОСТОЕВСКИЙ, Федор Михайлович. *Бесы*. Ленинград: Наука, 1990. Dostupné z:

<https://rvb.ru/dostoevski/01text/vol7/29.htm>

Literatura

BERĎAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. Praha: OIKOYMENH, 2000.

BERĎAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Ruská idea*. Praha: OIKOYMENH, 2003.

BOSÁKOVÁ Eva, et al. *Judaismus* [online]. Hospodářská a kulturní studia, Provozně ekonomická fakulta ČZU v Praze, 2009 [cit. 2023-04-10]. Dostupné z:

<http://www.hks.re/wiki/judaismus-4.kruh-2009>

HAUMANN, Heiko. *Dějiny východních Židů*. Olomouc: Votobia, 1997.

HLOUŠKOVÁ, Kateřina. Rusko v 18. století. In: VYDRA, Zbyněk et al. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, 2017, s. 113–168.

JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Vydání druhé. Voznice: Leda, 2007.

LANDES, Richard. *Eschatology* [online]. Encyclopaedia Britannica, 2023 [cit. 2023-04-16].

Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/eschatology>

LINHART, Jiří. *Velký sociologický slovník* [online]. Praha: Karolinum, 1996 [cit. 2023-04-16]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Kategorie:VSgS>

ODEHNALÍKOVÁ, Lenka. *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích. Žánry – témata – motivy – recepcce* [online]. Brno, 2021 [cit. 2023-04-08]. Disertační práce.

Masarykova univerzita v Brně. Dostupné z:

https://is.muni.cz/th/tibz6/Odehnalova_Disertace_finalni_verze_nrdgf.pdf

PIPES, Richard. *Rusko za starého režimu*. Praha: Argo, 2004.

POSPÍŠIL, Ivo. *Genologie a proměny literatury*. Brno: Masarykova univerzita, 1998.

- PROKHOROV, George Sergeevich. What sort of Jew Dostoevsky liked and disliked: A narrative of a love-hate relationship. *Новый филологический вестник*. 2018, 3(46), s. 138–149.
- SACHAR, Abram Leon. *A history of the Jews*. New York: Alfred A. Knopf, 1967.
- SOLŽENICYN, Aleksandr Isaievič. *Dvě stě let pospolu*. Praha: Academia, 2004.
- SPIEGEL, Paul. *Kdo jsou Židé?*. Brno: Barrister & Principal, 2007.
- ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, 2010.
- TEJKAL, Jiří. *Obviňování Židů z ovlivňování politiky* In: Holocaust.cz [online]. 26. 9. 2011 [cit. 2023-04-03]. Dostupné z: <https://1url.cz/@zideapolitika>
- TEJKAL, Jiří. *Obvinění Židů z rituální vraždy* In: Holocaust. cz [online]. 26. 9. 2011 [cit. 2023-04-03]. Dostupné z: <https://1url.cz/@ritualnivrazdy>
- VYDRA, Zbyněk. *Na stráži Evropy*. In: VYDRA, Zbyněk et al. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, 2017, s. 169–208.
- VYDRA, Zbyněk. *Reformy, nebo samoděržaví?*. In: VYDRA, Zbyněk et al. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, 2017, s. 209–248.
- VYDRA, Zbyněk. *Židovská otázka v carském Rusku 1881–1906: vláda, Židé a antisemitismus*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006.
- АЛЕКСАНДРОВ, Михаил Александрович. Федор Михайлович Достоевский в воспоминаниях типографского наборщика. *Русская старина*. [online]. 1892, № 4, 177–207 [cit. 2023-04-08]. Dostupné z: https://fedordostoevsky.ru/pdf/alexandrov_1892.pdf
- АЛЕКСЕЕВ, Алексей. Шесть евреев Достоевского. In: *Jewish.ru* [online]. 21. 12. 2016 [cit. 2023-04-18]. Dostupné z: <https://jewish.ru/ru/stories/literature/175848/>
- АЛТУНЯН, Александр Генрихович. О жидях, евреях и стыдливости лексикологов. *Вопросы литературы*. 2003, № 6, s. 88–111.
- БАГДАСАРЯН, Вардан Эрнестович. История России в представлениях Ф. М. Достоевского: историософия русского мессианства в проекции исторического нарратива. *Вестник Московского государственного областного университета*. 2021, № 3, s. 9–26.
- БЕЛОВ, Сергей Владимирович. *Ф. М. Достоевский. Энциклопедия*. Москва: Просвещение, 2010.
- БОРИСОВА, Валентина Васильевна. Дневник писателя за 1881 г. In: ЩЕННИКОВ, Гурий Константинович. ТИХОМИРОВ, Борис Николаевич. *Достоевский: Сочинения, письма, документы: Словарь-справочник*. Санкт-Петербург: Пушкинский дом, 2008, s. 276–277.
- ВИКТОРОВИЧ, Владимир Александрович. Дневник писателя за 1873 г. In: ЩЕННИКОВ, Гурий Константинович. ТИХОМИРОВ, Борис Николаевич. *Достоевский: Сочинения, письма, документы: Словарь-справочник*. Санкт-Петербург: Пушкинский дом, 2008, s. 258–263.

ДАЛЬ, Владимир Иванович. *Толковый словарь живого великорусского языка*. 2-е издание. Москва: издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1880.

Евреи России до 1881 года [online]. Jerusalem: Jewish Agency for Israel, 5.12. 2005 [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: <https://archive.jewishagency.org/ru/zionism/content/22747/>

ЗАСЛАВСКИЙ, Давид. Евреи в русской литературе. Лехаим [online]. 2003, 5(133) [cit. 2023-04-10]. Dostupné z: <https://www.lechaim.ru/ARHIV/133/zaslav.htm>

КАЛИК, Юдит. Еврейское присутствие в России XVI–XVIII вв. In: БАРТАЛ, Израэль. *История еврейского народа в России. От древности до раннего Нового времени*. Том 1. Иерусалим: Гешарим, 2010, s. 321–339.

КУЛИК, Александр. Евреи Древней Руси: источники и историческая реконструкция. In: БАРТАЛ, Израэль. *История еврейского народа в России. От древности до раннего Нового времени*. Том 1. Иерусалим: Гешарим, 2010, s. 189–206.

Лурье Софья Ефимовна [online]. Федоръ Достоевскій. Антология жизни и творчества, ©2012–2023, 2005 [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: https://fedordostoevsky.ru/around/Lurie_S_E/

ТОРПУСМАН, Абрам. Споры об определении еврейства. In: Культурно-просветительное общество ТЕЭНА [online]. 15. 12. 2005 [cit. 2023-04-10]. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20051215022030/http://www.teena.org.il/index.php?a=st&id=354>

ФИНОГЕНОВ, Виктор Анатольевич. Еврейство в творчестве Достоевского: к 200-летию со дня рождения писателя. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература: Философия*. 2022, 3, s. 119–130.

ШРАЕР, Максим Давидович. Достоевский, еврейский вопрос и «Братья Карамазовы». *Достоевский и мировая культура*. 2006, № 21, s. 150–171. Dostupné z: <https://1url.cz/6rADp>

Электронная еврейская энциклопедия [online]. Иерусалим: ORT. ©2022 [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: <https://eleven.co.il/jews-of-russia/history-status-1772-1917/10979/>